

Spis treści

Przedmowa.....	11
I. Wprowadzenie	13
I.1. Wstęp. O konieczności studiów archeologicznych nad wsią późnośredniowieczną na Śląsku	13
I.2. Zakres merytoryczny opracowania.....	15
Zagadnienie definicji osadnictwa (15). Zakres znaczeniowy terminu „osadnictwo wiejskie” (16-17). Objaśnienie niektórych pojęć stosowanych w pracy (17).	
I.3. Zakres terytorialny i chronologiczny	18
Zakres terytorialny pracy (18). Dolna granica chronologiczna (18-19). Górna granica chronologiczna (19-20).	
I.4. Zakres kwerendy.....	20
Kwerenda biblioteczna i archiwalna (20-21). Kwerenda muzealna (21).	
I.5. Cele i układ książki.....	22
Analityczny i syntetyczny etap interpretacji danych źródłowych oraz ich podział pomiędzy poszczególne partie książki (22-23). Zasady doboru i prezentacji ilustracji (23).	
II. Osadnictwo wiejskie XIII-XVI w. jako problem badawczy archeologii	25
II.1. Główne tendencje w archeologii późnośredniowiecznych osad wiejskich.	
Zarys dziejów badań, ich uwarunkowania i metody	25
II.1.a. Archeologia średniowiecznych wsi opuszczonych.....	26
Początkowy okres badań opuszczonych wsi z późnego średniowiecza (26-29). Dalszy rozwój badań wsi opuszczonych do lat 90. XX w. (29-31) Metodyka badań wsi opu- szczonych (31-33). Wartość poznawcza studiów nad wsiami opuszczonymi (33-34).	
II.1.b. Średniowieczne osadnictwo wiejskie jako przedmiot badań ratowniczych.....	34
Relacja badań ratowniczych osadnictwa wiejskiego do studiów akademickich nad tym zagadnieniem (34-35). Badania ratownicze przy dużych inwestycjach wydobyw- czych i budowlanych w latach 70. i 80. XX w. (35-36). Rozwój badań ratowniczych osadnictwa wiejskiego od lat 80. XX w. i jego uwarunkowania (36-38). Wartość po- znawcza wyników badań ratowniczych dawnego osadnictwa wiejskiego (38). Wsie opuszczone jako przedmiot badań ratowniczych (38-39). Specyfika wielko- i mało- skalnych badań ratowniczych z perspektywy badań dawnej wsi (39-40).	
II.1.c. Regionalne studia archeologiczno-osadnicze.....	40
Uwarunkowania rozwoju badań regionalnych, ich skala i podłoże teoretyczne (40- 42). Sposoby zakreszania regionów stanowiących przedmiot badań (42-43). Podstawy metodyczne studiów regionalnych (43-44).	

II.2. Wkład badań archeologicznych do studiów nad wsią średniowieczną	44
II.2.a. Archeologia o przemianach form osadnictwa wiejskiego	45
Znaczenie archeologii w uzupełnianiu i kontroli studiów genetyczno-osadniczych (45). Wkład archeologii do rozpoznania średniowiecznego przełomu w dziedziny osadnictwa wiejskiego (45-47). Przykłady archeologicznie uchwycionej dwustopniowej kolonizacji wewnętrznej w początkach późnego średniowiecza (47-48). Archeologiczne badania relikwów dawnego rozmierzania, rozgraniczeń i ogrodzeń (48-50). Wkład archeologii do badań nad zmiennością form osiedli wiejskich (50-52). Zalety źródeł archeologicznych z perspektywy badań dawnych form osadniczych (52).	
II.2.b. Wkład archeologii do badań nad budownictwem wiejskim	52
Znaczenie archeologii dla studiów nad dawnym budownictwem (52-53). Przełom wczesnego i późnego średniowiecza w budownictwie wiejskim (53). Kamienne konstrukcje zabudowań wiejskich w badaniach archeologicznych (53-54). Kwestia używania dachówek na wsi (54). Przemiany w rozplanowaniu domów wiejskich w okresie przełomu lokacyjno-kolonizacyjnego oraz w późnym średniowieczu (ze szczególnym uwzględnieniem modelu domu trójprzestrzennego) (54-55). Urządzenia grzewcze w domach wiejskich (55). Gospodarcze zaplecze późnośredniowiecznego domu chłopskiego (56). Obiekty ziemne, ich funkcje i próby klasyfikacji (56-58). Zaopatrzenie osad wiejskich w wodę (58). Perspektywy i pożądane kierunki badań archeologicznych nad późnośredniowiecznym budownictwem wiejskim (58).	
II.2.c. Gospodarka osad wiejskich w świetle badań archeologicznych.....	59
Specyfika późnośredniowiecznego modelu gospodarki wiejskiej (59). Znaczenie źródeł archeologicznych w badaniach przemian w technikach uprawy ziemi (59-60). Techniczne wyposażenie rolnika i hodowcy w świetle odkryć archeologicznych (60). Wkład nauk przyrodniczych do studiów archeologicznych nad dawną gospodarką wiejską (60-61). Lokalna perspektywa studiów archeologicznych nad gospodarką wsi średniowiecznej oraz jej związek ze specyfiką bazy źródłowej (61-63). Uwarunkowania środowiskowe osadnictwa wiejskiego w badaniach archeologicznych (63). Nieagrarne gałęzie wiejskiej gospodarki w świetle źródeł archeologicznych (63-66), w tym m.in. młynarstwo (64-65) i kowalstwo (65).	
II.2.d. Struktura społeczeństwa wiejskiego w świetle badań archeologicznych.....	66
Czynniki rozwarstwienia chłopów widoczne przez pryzmat źródeł archeologicznych (66-67). Archeologiczne ślady zróżnicowania wielkości i potencjału gospodarstw chłopskich (67-68). Znaczenie dworu dla społeczności wiejskich oraz zagadnienie zaścianków (69). Rola kościołów w wiejskich zespołach osadniczych z perspektywy archeologii (69-70). Współzależność wsi i miasta w badaniach archeologicznych (70).	
III. Dotychczasowy dorobek badań archeologicznych późnośredniowiecznego osadnictwa wiejskiego na Dolnym Śląsku	71
III.1. Dzieje i uwarunkowania dotychczasowych badań.....	71
III.1.a. Okres 1.: do 1944 r.	71
Pionierski etap badań (71). Instytucjonalne i prawne ramy badań archeologicznych dawnego osadnictwa wiejskiego w latach 1914-1945 (72). Praktyka dolnośląskich instytucji konserwatorskich względem zabytków późnośredniowiecznych (72-73). Charakterystyka archiwalnej spuścizny przedwojennych instytucji konserwatorskich z perspektywy studiów nad średniowieczną wsią śląską (73-74). Uwarunkowania i metody badań terenowych (74-76). Stan publikacji wyników badań sprzed 1945 r. (76).	
III.1.b. Okres 2.: 1945-1990 r.....	76
Początkowy okres polskiego konserwatorstwa archeologicznego na Dolnym Śląsku (76-77). Prawne, instytucjonalne i ideologiczne uwarunkowania badań w okresie	

tw. Polski Ludowej (77). Badania osadnictwa wiejskiego z późnego średniowiecza na marginesie programów badawczych dotyczących innych okresów (77-78). Ratownicze badania reliktyw późnośredniowiecznego osadnictwa wiejskiego (78-79). Ocena jakości i skali badań prowadzonych w latach 1945-1990 (79-80), w tym efektów programu AZP (80).

III.1.c. Okres współczesny: od 1991 r. 80

Zmiana uwarunkowań konserwatorskich oraz intensyfikacja badań ratowniczych reliktyw osad wiejskich (80-82). Problemy związane z badaniami ratowniczymi (82-84).

III.2. Problem wsi zanikłych w XIII-XVI w. Dorobek i perspektywy badań archeologicznych 84

Uwagi o stanie badań historycznych i inonastycznych (84-85). Aktualny stan badań archeologicznych (ze szczególnym uwzględnieniem potencjału poznawczego archiwalnej dokumentacji sprzed 1945 r.) (85-89).

III.3. Podstawy datowania reliktyw późnośredniowiecznego osadnictwa wiejskiego 89

Stanowiska datowane w oparciu o typologię naczyń ceramicznych (90). Poza-ceramiczne podstawy chronologii (90-91): datowanie zabytków metalowych (92), stratygrafia nawarstwień (92-93), metody przyrodnicze (93-94), źródła pisane (94).

III.4. Stan badań wykopaliskowych i wartość poznawcza ich wyników: próba podsumowania 94

III.4.a. Próba ogólnej oceny stanu badań według jednolitych kryteriów..... 94

Ocena jakości dokumentacji i stopnia jej udostępnienia (94-96). Porównanie stanu badań w poszczególnych okresach (96). Stopień opublikowania wyników badań (96-97). Zróżnicowanie zadokumentowanych nawarstwień i skala prowadzonych badań wykopaliskowych (97-99). Położenie stanowisk badanych względem średniowiecznych osiedli (99-101). Zróżnicowanie formalno-funkcjonalne obiektów archeologicznych (101-102).

III.4.b. Terytorialne zróżnicowanie stanu badań..... 103

Uwagi ogólne (103). Zestawienie stanu badań w wyżynno-górskiej i nizinnej części obszaru badanego (103-105). Stan przebadania późnośredniowiecznego osadnictwa wiejskiego według terytoriów i regionów historycznych (105-109).

III.4.c. Wnioski..... 109

IV. Zróżnicowanie funkcjonalne obiektów archeologicznych jako podstawa interpretacji wyników badań 111

IV.1. Uwagi wstępne..... 111

Przyjęte zasady interpretacji nieruchomych zabytków archeologicznych (111). Metody przypisywania funkcji obiektom archeologicznym i możliwości ich zastosowania na materiałach omawianych w pracy (111-114).

IV.2. Podstawy i metody interpretacji funkcjonalnej obiektów archeologicznych odkrytych na stanowiskach XIII-wiecznych o inwentarzu typowym dla wczesnego średniowiecza..... 114

Podstawy wnioskowania o funkcjach obiektów archeologicznych (114-115). Podstawy interpretacji funkcjonalnej obiektów archeologicznych (115-117): cechy formalne i metryczne (115-116), charakterystyka wypełnisk (116-117), kontekst stratygraficzny (117). Problem właściwego doboru analogii dla stanowisk XIII-wiecznych (117). Stosowane klasyfikacje obiektów archeologicznych (117-119). Podstawy wyróżnienia reliktyw założeń mieszkalnych (119-120).

IV.3. Podstawy i metody interpretacji funkcjonalnej obiektów archeologicznych odkrytych na stanowiskach związanych z osadnictwem wiejskim o inwentarzu typowym dla późnego średniowiecza 121

Czynnikami utrudniające interpretację funkcjonalną obiektów archeologicznych (121-122). Możliwości wnioskowania w oparciu o ich charakterystykę formalną, metryczną i fizyczną (122). Kontekstualna metoda interpretacji funkcjonalnej (122-123). Możliwości wnioskowania metakontekstualnego (123-124). Zagadnienie funkcji budynków zagłębionych w podłoże (125).

V. Wiejskie budynki mieszkalne i gospodarcze w świetle badań archeologicznych	129
V.1. Techniki wznoszenia budynków	129
Elementy technik budowlanych widoczne w materiale archeologicznym (127-128). Konstrukcja słupowo-plecionkowa (128-129). Konstrukcje zrębowa i ryglowa (129-132). Możliwe konstrukcje budynków odkrytych w Ciecierzynie (132-133) i Ruszowicach (133). Zastosowanie kamienia (133-136) i cegły (136). Konstrukcje ścian szachulcowych (136-138). Techniki podparcia (138-139) i pokrycia (139-141) zadaszcz. Ofiary zakładzinowe (141).	
V.2. Budynki mieszkalne	143
Kwestia zagłębienia budynków mieszkalnych ze schyłku wczesnego (142-144) i późnego średniowiecza (144-145). Powierzchnia budynków mieszkalnych ze schyłku wczesnego (145-146) i późnego średniowiecza (146-148). Domy dwu- (148-149) i trójprzestrzenne (149-150). Orientacja domów i lokalizacja wejść w budynkach ze schyłku wczesnego (150-152) i późnego średniowiecza (152-153)	
V.3. Budynki gospodarcze	155
Uwagi ogólne (153-154). Zagłębienie w podłoże obiektów gospodarczych w porównaniu z budynkami mieszkalnymi na stanowiskach ze schyłku wczesnego (154-155) i z późnego średniowiecza (155). Głębokość wkopania w podłoże budynków gospodarczych (156-158). Powierzchnia budynków gospodarczych ze schyłku wczesnego (158) i z późnego średniowiecza (158-161). Relacja powierzchni i stopnia zagłębienia późnośredniowiecznych obiektów gospodarczych (161-163)	
V.4. Wnętrza budynków: wykończenie i wyposażenie	165
Urządzenia grzewcze (163-165). Sposoby wymoszczenia poziomów użytkowych (165-167).	
VI. Infrastruktura techniczna	
związana z osadnictwem wiejskim	171
VI.1. Infrastruktura drożna	171
Zarys dziejów badań nad późnośredniowiecznymi drogami wiejskimi na Dolnym Śląsku (169-170). Uwarunkowania i metody badań relikwów dróg wiejskich (170-171). Cięcia poprzeczne relikwów dróg na Dolnym Śląsku (171-172). Pozostałe odkrycia dróg średniowiecznych (172). Charakterystyka badanych odcinków dróg położonych w osiedlach wiejskich (172-177) i poza nimi (177-178). Podsumowanie (178)	
VI.2. Infrastruktura służąca zaopatrzeniu w wodę	180
Uwarunkowania badań i podstawy datowania studni czerpalnych (178-179). Charakterystyka konstrukcyjna studni ze schyłku wczesnego i późnego średniowiecza (179-184). Zagadnienie czystości wody (184). Zbiorowy i indywidualny model użytkowania studni czerpalnych (184-185). Uwarunkowania badań i korekta datowania niektórych sudeckich ujęć wody źródlanej (185). Charakterystyka tych urządzeń (185-187), odkrytych w Szczawnie-Zdroju (185-186) i Bolkowie-Zdroju (186-187). Zabytki ruchome odkrywane wewnątrz szybów studziennych (187). Uwagi podsumowujące (187).	
VI.3. Obiekty i urządzenia służące do przemiału zboża	188
Znaleziska kamieni żarnowych z późnego średniowiecza (188). Omówienie badanych archeologicznie relikwów młynów i związanych z nimi konstrukcji na Dolnym Śląsku (188-191). Gospodarcze zaplecze młynów (191-193).	

VII. Wiejska gospodarka żywnościowa w świetle archeologii	195
VII.1. Archeologiczne ślady pozyskiwania żywności.....	195
VII.1.a. Rolnictwo	196
Rozrzut zabytków późnośredniowiecznych w obrębie rozłogów wiejskich a stosowane strategie nawożenia pól (196-197). Uwagi o roślinach uprawnych (198). Znalaziska narzędzi rolniczych (198-200). „Pułapka sedymentacyjna” odkryta w Sosnowcu (200). Ślady dawnych rozgraniczeń pól w Sudetach (201). Domniemany relikw stodoły z Wierzbnej (201-202).	
VII.1.b. Hodowla zwierząt.....	202
Uwagi ogólne (202). Hodowla zwierząt i konsumpcja mięsa na wsi w świetle analizy zbiorów kości zwierzęcych ze stanowisk dolnośląskich (202-206). Relikty budynków inwentarskich (206-208). Obiekty potencjalnie związane z wypasem zwierząt i gospodarką łkową (208-209). Gospodarka wsi o łanowym i niwowym rozmieszczeniu rozłogów a zróżnicowanie obiektów archeologicznych odkrywanych poza osiedlami (209-211)	
VII.1.c. Inne gałęzie gospodarki żywnościowej.....	211
Uwagi wstępne (211-212). Łowiectwo i konsumpcja zwierząt dzikich (212). Ślady poławiania ryb i małży (212-213). Hodowla ryb w świetle danych archeologicznych (213-215).	
VII.2. Gospodarka rolno-hodowlana a środowisko przyrodnicze.....	215
Uwagi wprowadzające (215-216). Optymalizacja eksploatacji zajmowanych przez osady wiejskie nisz ekologicznych (216-217). Ekologiczne i geomorfologiczne skutki późnośredniowiecznej intensyfikacji gospodarki wiejskiej (217-219). Argumenty za ich datowaniem już na późne średniowiecze (219-220). Zabiegi mające zapobiec negatywnym skutkom wzmożonej antropopresji (220-221).	
VII.3. Przechowywanie żywności: obiekty zasobowe	222
Uwagi wstępne (222). Rodzaje obiektów zasobowych znanych z dolnośląskich materiałów archeologicznych (220-225): wkopane pojemniki (222), kłody-toki (222-223), jamy zasobowe (223-224), piwniczki jamowe (224), piwniczki zasobowe w budynkach (224), komory domostw wieloprzestrzennych (224-225), obiekty ziemne o ścianach murowanych z kamienia (225). Elementy wykończenia i wyposażenia obiektów zasobowych (225-226).	
VII.4. Obróbka termiczna żywności.....	226
Rodzaje urządzeń ogniowych znanych ze źródeł archeologicznych (226). Towarzące paleniskom konstrukcje i urządzenia związane z przyrządzaniem stawy (226-227).	
VII.5. Depozycja odpadów	227
Uwagi ogólne (227-228). Modele depozycji odpadów konsumpcyjnych u schyłku wczesnego i w późnym średniowieczu w świetle analizy rozmieszczenia zwierzęcych szczątków kostnych (228-231).	
VIII. Archeologiczne ślady wiejskiego rękodziela i rzemiosła.....	233
VIII.1. Archeologiczne świadectwa termicznego przetwórstwa drewna	233
Węglarstwo (233-234). Pędzenie smoły i dziegiu (234-238).	
VIII.2. Archeologiczne pozostałości wytopu i obróbki metali	238
Uwagi ogólne (238-239). Hutnictwo (239-242). Kowalstwo (242-243). Uwagi podsumowujące (243).	
VIII.3. Ślady wiejskiego garncarstwa.....	244
Zagadnienie ceramiki typu Rusko (244). Nieruchome zabytki archeologiczne związane z późnośredniowiecznym garncarstwem wiejskim na Dolnym Śląsku (244-245).	

IX. Organizacja wiejskiej przestrzeni osadniczej w świetle archeologii.....	247
IX.1. Przełom w organizacji przestrzennej osadnictwa wiejskiego i problem jego uchwytności metodami archeologii.....	247
Znaczenie źródeł archeologicznych dla zrozumienia istoty XIII-wiecznego przełomu (247-248). Stosunek wsi śląskiej okresu transformacji do zastanych elementów krajobrazu kulturowego (248-250): ich porzucenie (248-249) lub włączenie w nowo powstający system osadniczy, w tym zakładanie alodiów w miejscu osad ze schyłku wczesnego średniowiecza (249-250) i włączanie grodzisk ze starszych faz wczesnego średniowiecza w obręb lokacyjnych wsi (250).	
IX.2. Ślady późnośredniowiecznego rozmierzenia gruntów i kwestia jego trwałości	249
Uwagi wstępne (250-251). Stan przebadania relikwów dawnych rozgraniczeń na terenach omawianych w pracy (251-252). Kwestia trwałości parcelacji osiedli wiejskich (252-253) i rozłogów (253-256) w świetle materiałów archeologicznych. Wewnętrzne reorganizacje obrębów wiejskich (256-257).	
IX.3. Osiedla wiejskie i ich przemiany	258
Możliwości przekształcania siedlisk we wsiach łąkowych i niwowych (258). Cofanie się zabudowy na skraju osiedli wiejskich w późnym średniowieczu (258-260). Zajmowanie przez poszczególne siedliska wiejskie podobnego bądź większego obszaru, niż w XIX w. (260-261). Istnienie w późnym średniowieczu przysiółków nieznanymi w okresie nowożytnym (261). Uwagi podsumowujące (261-262). Wpływ siedlisk wiejskich na ukształtowanie terenu (262). Miejsce kościołów (262-263) i dworów (263-264) w wiejskich zespołach osadniczych.	
IX.4. Gospodarstwa kmiecie i folwarczne.....	264
Siedliska kmiecie w osadach ze schyłku wczesnego średniowiecza (265-268). Relikwyt zagród kmiecych (268-270) i dworskich (270) z późnego średniowiecza. Zagadnienia kontynuacji i dyskontynuacji zabudowy zagród kmiecych (270-272) oraz ich rozplamowania (272-273). Kwestia ogrodzeń (273).	
X. Podsumowanie	275
XI. Katalog stanowisk	281
XI.1. Wstęp	281
XI.2. Katalog	286
Bibliografia.....	447
Skróty bibliograficzne.....	447
Opracowania niewydane drukiem	448
Opracowania wydane drukiem.....	456
Słowniki i leksykony (krajoznawcze i onomastyczne)	489
Indeks osobowy	491
Indeks geograficzny	499
Summary.....	517